

TŘÍDA, GENDER, RASA/ETNICITA A PŘÍSTUP SOCIÁLNÍCH DISTANCÍ¹

Marta Kolářová

Pracovní text projektu Sociální distance ve stratifikačním systému ČR

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Draft verze kapitoly (září 2007), necitovat bez svolení autorky.

Úvod

S kulturním obratem v sociologii se vytrácí zájem o stratifikaci a třídní analýza se rozšiřuje o další rozměry – gender, rasu/etnicitu a kulturní identity. O stratifikaci se již neuvažuje pouze v rovině ekonomické, ale také sociální a kulturní. V poslední době se odhlíží od třídy jako zdroje identity a pozornost se věnuje právě sociálním rozdílům, které jsou větším zdrojem identifikace, které v konvenční, tradiční analýze nebyly zkoumány [Bottero 2005; Bottero, Prandy 2003; Payne et al. 2000]. Sociální pozice se chápe jako výslednice různých křížících se sociálních vztahů – třídy (socioekonomického statusu), genderu, rasy/ethnicity, sexuality, věku atd.

Křížení nerovností (intersekcionalita) je jedním proudem, který rozvíjí klasickou teorii stratifikace. Další alternativní přístup ke strukturální, třídní analýze představuje pojetí sociálních distancí s relačním a interakčním přístupem, které zkoumá blízkost v interakcích. Vzdálenost různých sociálních skupin se u obou přístupů liší. Zatímco ve strukturálním jsou podle Bottero [2005] skupiny od sebe sociálně vzdálené, protože se od sebe odlišují příslušností ke kategorii (především třídě, ale později se přidává i gender, rasa/etnicita atd.), tak podle přístupu sociálních distancí mohou být kategoriálně skupiny velmi odlišné, ale mohou si být sociálně blízké, pokud se často stýkají (na základě přátelství, partnerství atd.). Teorie sociálních distancí se zaměřuje mimo jiné na vnímání vzdálenosti k jiným profesním a etnickým skupinám a skrze interakce přátelské a partnerské mapuje distance bez předchozích předpokladů. Do tohoto přístupu lze zahrnout i zkoumání intergenerační mobility.

V tomto textu se snažím nalézt propojení obou zmíněných přístupů ke stratifikaci. Ptám se, jak lze propojit přístup intersekcionality (křížení nerovností třídních, genderových a

---

¹ Text vznikl za podpory juniorského badatelského grantu GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (reg. n. B700280603).

rasových/etnických) a pojetí sociálních distancí? Jak je to propojeno v současné teorii sociálních distancí a jde to vidět i *jinak* a co to může přinést nového? Jaké jsou *jiné* vztahy nerovností na základě třídy (socioekonomického statusu), genderu a rasy/etnicity a jak je to možné využít v přístupu sociálních distancí? Navrhuji dívat se, jak se kombinují genderové, rasové a třídní (ekonomické) hierarchie a nerovnosti. Jak se projevuje v každodenním životě průsečík nerovností? Jak různé skupiny vnímají nerovnosti vůči jiným skupinám? Dá se srovnat nerovnost třídní (ekonomická), genderová a rasová/etnická?

Přístup intersekcionality nebyl ještě v českém prostředí v teorii stratifikace představen a sociální distance se také zkoumají nově. V českém prostředí stratifikační teorie a výzkumy vycházely především z ekonomických a strukturálních nerovností. Jednotlivé další charakteristiky byly přidávány, například se věnovala pozornost souvislosti třídy a genderu a zkoumalo se postavení žen ve stratifikačním systému, nicméně bez specifického zaměření na marginalizované [viz Šanderová 1998, Čermáková 1995], v náznacích i u zkoumání odlišných etnických skupin [Grygar a kol. 2006]. Celkově však stratifikační výzkumy neanalyzovaly křížení všech tří nerovností. Z hlediska sociálních distancí se zkoumala především manželská homogamie [Katrňák, Kreidl, Fónadová 2003, Tuček 2003]. V souvislosti se společenskou soudržností se analyzovaly distance k sociálně problémovým skupinám a míra xenofobie k etnickým menšinám [Tuček 2003].

Kombinace přístupu intersekcionality a sociálních distancí, ke které se snaží dospět tento text, je inovací. Cílem je zde podat základní informaci o křížení nerovností na základě třídy, genderu a rasy/etnicity a jeho možnému napojení na zkoumání sociálních distancí. Tvrdím, že přístup sociálních distancí se zaměřuje především na interakce typu přátelství, manželství a intergenerační mobility, ale z hlediska kombinace nerovností je možné jej rozšířit i dále, v těchto vztazích si všimnout třídy, genderu a rasy/etnicity a jejich kombinací se zaměřením i na jiné typy interakcí a vztahů.

Sociální distance

Nejprve bych chtěla ukázat, že v původním konceptu sociálních distancí ze 60. let nebyly gender a rasa/etnicita vůbec reflektovány, dochází k tomu až později. Teorie byly

genderově vychýlené, protože například Laumann a Guttman [1966] zkoumali vztahy mezi respondenty a jejich přáteli, sousedy, jejich otci a tchány. Výzkumy se nezaměřovaly na ženy (matky, dcery), otázka je, jestli se ženy vůbec ve vzorku vyskytovaly, jak byl uchopen problém genderu přátel, a o rase/etnicitě se už nedozvíme vůbec. Dochází ale k posunu, dnes se pro škály sociálních distancí používají manželství a kohabitace, začleňují se nové trendy v partnerském soužití [viz Prandy, Lambert 2003].

Dále se chci dotknout toho, jak se v přístupu sociálních distancí nejčastěji uvažuje o vztahu třídy, genderu a rasy/etnicity. Bottero [2005] mluví o tom, že naše intimní vztahy, přátelství a sociální kontakty jsou ovlivněny hierarchickou pozicí. Lidé s podobným společenským postavením na základě třídní nebo statusové příslušnosti se stýkají spíše s jedinci patřící do stejné skupiny než do jiných skupin. A naopak, lidé, kteří se spolu stýkají, bývají sociálně podobní. Naše nejosobnější volby jako výběr sexuálního partnera a přátel jsou ovlivněny společenskou hierarchií, ale zároveň ji udržují. Funguje tu princip „homofilie“ – obliba stejnosti, která se projevuje v utváření přátelství, pracovních kontaktů, výběru partnera a manželství.

Bottero a Prandy [2003] tvrdí, že výběr je partnera poměrně předvídanou a strukturovanou volbou. Různé vztahy přátelství či manželství vykazují velmi podobnou hierarchii. U přátelství je větší korelace zaměstnání než u manželů, manželé jsou si zase blíže než rodiče a děti. Ve volbě partnera se může projevovat motiv se snahou zvýšit své společenské postavení, což je hypotéza prestiže, ale domnívám se, že to funguje spíše u žen než u mužů vzhledem k genderovým stereotypům, že muž má být dominantnější. Nebo se zde potvrzuje tzv. hypotéza stejnosti („like me“), která předpokládá výběr partnera na stejné statusové úrovni. Manželství je velmi blízký a dlouhodobý vztah, proto pokud je uzavřeno mezi členy odlišných skupin, ukazuje na interakce přes hranice jednotlivých skupin a také uznání druhé skupiny jako rovné. Endogamie pak znamená spíše skupinové uzavírání.

Bottero [2005] chápe sociální charakteristiky jako třídu, gender, rasu/etnicitu ukotvené v sítích, takže lidé, se kterými se stýkáme, jsou nám podobní i v těchto charakteristikách. V nejnovějším přístupu sociálních distancí tak reflektuje vztah těchto tří kategorií a já se domnívám, že skrze optiku distancí mu rozumí jen v určitém smyslu a typu vztahu. Uvedený přístup k sociálním distancím chápe třídní, genderové a rasové/etnické

nerovnosti jen v určitém vzorci. V partnerství a manželství je gender chápán jako východisko, neměnná proměnná. Většinou se pracuje pouze s kategoriemi žena a muž a u další proměnné – sexuality – se zřejmě uvažuje jen jako o většinové normě. Případ homosexuálních partnerství by ale bylo zajímavé zkoumat. Je možné, že u menší možnosti výběru mají jedinci menší subjektivní distance k odlišným zaměstnaneckým či etnickým skupinám, než mají heterosexuální páry. Ale to je pouze hypotéza. Gender je tedy brán jako kategorie, přes kterou interagují různé skupiny a to především zaměstnanecké, skupiny povolání. Třída, protože není reálným uskupením, je tu většinou operacionalizována přes zaměstnání partnerů či manželů. Podobně jako se zaměstnaneckými skupinami se pracuje s etnickými/rasovými skupinami, ale mnohem méně (ve výzkumech např. Tuček [2003]). Příkladem může být zkoumání výběru partnera vykonávající podřadné nebo naopak elitní zaměstnání (např. metař, lékař) či z odlišné etnické skupiny (např. Rom, Vietnamec). O genderu se ale takto neuvažuje, například by se mohlo uvažovat při výběru přátel, zda se jedná více o muže či ženy nebo celé skupiny definované genderem.

Pokud se „přístupy sociálních distancí dívají na způsoby jakými jsou hierarchie a nerovnosti rutinně reprodukovány skrze sociální interakci“ [Bottero, Prandy 2003: 193], tak já navrhuji se ptát, jak jsou genderové, rasové/etnické a třídní hierarchie a nerovnosti a to i v kombinaci reprodukovány v interakcích. V další části rozeberu tyto jednotlivé nerovnosti a jejich křížení.

Třída, gender a rasa/etnicita

Podobnosti a rozdíly u jednotlivých kategorií

K jednotlivým kategoriím lze přistupovat jednak odděleně a zkoumat je jako systémy nerovností, které jsou v něčem podobné a v něčem rozdílné. Teoreticky stratifikace a sociálních distancí Bottero a Irwin [2003] analyzují některé aspekty utváření rozdílů a nerovností v oblasti třídy, genderu a rasy. Upozorňují na to, že kategorie rozdílnosti jako etnicita a gender se často chápou jako příčina a ne jako důsledek sociálních vztahů. Jsou to však kategorie, které se konstruují v interakcích, tyto kategorie nevytváří stále fixní skupiny. Uvažují o nich odděleně, ačkoli zdůrazňují jejich vzájemnou relaci.

Nejprve se zastavme u třídy či socioekonomického statusu². Ačkoli se materiální nerovnosti zvětšují, tak lidé svou identitu nedefinují třídně (Bottero a Irwin tu implicitně mluví o britské společnosti). Společnost je podle nich nerovná, ale bezřídí. Společnost je individualizovaná a tak chybí třídní solidarita. Namísto třídního vědomí (*class consciousness*) je dnes vědomí formované třídou (*classed consciousness*) a uznání sociálních rozdílů a distancí spočívá v žité praxi. Třidu dnes už nechápou jako kolektivitu, ale způsob diferenciací. Spíše mluví o hierarchii než o třídách. Hierarchická pozice ve společnosti je spojena se vkusem a výběrem lidí okolo nás. Jedinci se stýkají s lidmi jim podobnými a snaží se setřást třídní nálepky a mluví o sobě jako o “normálních”, „průměrných“ nebo o “střední (třídě)”, ať je jejich objektivní postavení jakékoli. Třídní hierarchie jako takové lidé vnímají více v politickém, veřejném kontextu než v osobním životě, a v některých obdobích dochází k mobilizaci kolektivní identity na základě třídy.

Rasa/etnicita se podle Irwin a Bottero projevuje ve vidění “my vs. oni”. Podobně jako u třídy nebo hierarchické pozice se lidé sdružují s jim podobnými, tzn. ze stejné či podobné etnické skupiny. Mluví o referenčních skupinách, pro bílé jsou referenční skupinou bílí, zatímco minoritní skupiny jsou neustále konfrontovány s majoritními konstrukcemi. Bílá zkušenost se naturalizuje a je normativní. Gender autorky spojuje s tématy jako je rodina, intimní vztahy, péče a hlavně fertilita. V této souvislosti mluví o individualizaci společnosti a změnách v rodině.

Bottero a Irwin nesrovnávají jednotlivé kategorie navzájem, zabývají se každou nerovností zvlášť, nezkoumají, jak se k sobě vztahují nebo na jakých rozdílných úrovních se pohybují. Na to bych kritickým čtením jejich textu chtěla upozornit já. Vypůjčím si zde argument Ferree a Hall [1996], které se dívaly na to, jak sociologické učebnice prezentují třídu, gender a rasu. Všimají si toho, že tyto nerovnosti se ve stratifikační teorii nevysvětlují na stejné úrovni. Zatímco gender se chápe především na individuální rovině, jako aspekt jedinců, tak rasa/etnicita je skupinovou charakteristikou a třída (či socioekonomický status) se především zkoumá na makro úrovni. To se přesně projevuje i v textu Bottero a Irwin. Rasu/etnicitu chápou přes „my vs. oni“ jako skupinová

---

² V pojetí průsečíku nerovností se většinou používá termín třída (*class*), zejména v amerických a britských textech.

charakteristika, zatímco gender vztahují spíše k individuálním volbám jako rodina a třídy jsou chápány jako vrstvy, které pokrývají celou společnost. Ale s genderem by se mohla propojovat také témata nerovností v makrorovině či ve skupinách - v zaměstnání a komunitě. Ve stratifikační teorii se mluví o třídně smíšených manželstvích, ne však už tolik o rasově/etnických smíšených manželstvích. Optika „my vs. oni“ se na gender nedá příliš uplatnit, může se sice objevovat vysoká úroveň distance v podobě misogynie (podobně jako existuje třídní nenávisť), ale z hlediska rasy/etnicity je skupinové vymezení silnější, protože minoritní skupiny mohou žít relativně odděleně od společnosti. Oddělené jednopohlavní komunity mužů či žen nejsou tak časté. Mohou sice existovat oddělené pouze mužské či ženské skupiny, ale k formování komunit dochází spíše na základě rasového/etnickém či třídním, ne genderovém, protože by tu zamezena reprodukce skupiny. Častější interakce se dá předpokládat mezi příslušníky opačného genderu více než jedinci odlišných etnických či zaměstnaneckých skupin. U kategorií třída, gender, rasa/etnicita tak můžeme mluvit o jiných formách sdružování.

Další odlišnost mezi těmito kategoriemi představuje vztah k biologickým charakteristikám. Ačkoli se v mnoha teoriích zdůrazňuje, že rasa/etnicita i gender jsou sociální konstrukty, proměňují se v čase i prostoru a záleží na interpretaci, tak se nemohou úplně oprostit od biologických souvislostí. V konceptu odlišení rozdílů a nerovností mezi muži a ženami se používají dva pojmy: pohlaví odkazující spíše k fyzickým, biologickým a demografickým rozdílům, zatímco gender je nově vymyšleným termínem, který vznikl v 70. letech ve feministické teorii a který naznačuje spíše rozdíly kulturní a sociální. Nic takového ovšem nemáme u rasy/etnicity, neexistuje tu dvojitost termínů. Odlišení rasy a etnicity je na jiné úrovni, ačkoli rasa se více pojí s fyzickými aspekty a etnicita s kulturními.

Podle Kendall [1997] je rasa klasifikací lidí podle sociálních a politických hodnot, jde o kategorie jedinců odlišených ve vnímání jiných nebo i sebou samých jako podřízených nebo nadřazených na základě subjektivně vybraných fyzických charakteristik jako je barva kůže, typ vlasů a tvar očí. Kritéria pro rasové rozdíly se mohou lišit v různých společnostech, rasa není fixní a objektivní, ale sociálně a historicky konstruována. Například v Severní Americe byli černoši v minulosti automaticky považováni za otroky a museli dokazovat, že jimi nejsou. V současné české společnosti se to s nimi nespojuje a

nemusí být nutně v podřízeném postavení, konstruují se spíše jako exotičtí než jako chudí.

Etnicitu lze definovat jako kategorii lidí na základě odlišných kulturních nebo národnostních charakteristik (jazyk, oblečení, náboženství; pojí se se smyslem komunity, pocity etnocentrismu, připsaným členstvím od narození a vztahem k určitému teritoriu). Koncepty rasy a etnicity se ovšem překrývají. Kromě fyzických znaků se věří, že rasové skupiny mají určité kulturní aspekty (rapová hudba jako příslušící k černochům), podobně některé etnické skupiny mají fyzické charakteristiky (tón pleti u latinoameričanů) [Kendall 1997]. Fyzické charakteristiky u rasových skupin jsou ale podle vzhladu viditelnější než kulturní rozdíly u etnických.

V českém prostředí rozlišují Hirt a Jakoubek [2006] u vnímání Romů lidové představy většinového obyvatelstva (jednotlivé vnímání Romů, tedy jedinců, kteří určitým způsobem vypadají, že sdílejí stejnou kulturu a identifikují se jako Romové) a analytické modely, které rozlišují rasu (ve smyslu fyzických charakteristik), vědomí skupinové příslušnosti (identita na základě příslušnosti k etniku), a sociální životní podmínky Romů ve vyloučených komunitách (ghetta nebo osady). Poslední charakteristika – chudoba, vyloučení, marginalizace - má již „třídní“, aspekt, který je ale pevně svázan s rasou/etnicitou.

Rasa/etnicita i gender jsou ve velké míře souvisí se vzhledem člověka a skrývají se mnohem obtížněji než příslušnost ke třídě či společenské vrstvě. Vzhled má tak zásadní vliv na vnímání distancí ve společnosti. Při výběru partnera je u rasové/etnické příslušnosti mnohem snadnější „odfiltrovat“ nevyhovující jedince než u třídního zařazení. Nebo zde naopak může fungovat přitažlivost daná „exotičností“ odlišných etnik.

Se vzhledem se může pojit i uvažování o možnosti fungování společnosti bez nerovností. Část stratifikační teorie (marxistický proud) má politický náboj, který měl vést k beztřídní společnosti. Genderová analýza je také spojena s feministickým zájmem o odstranění nerovností mezi muži a ženami, ale není zde tak silný proud (pokud vůbec existuje), který by mluvil o „bezgenderové“ společnosti. Podobně je tomu u rasy/etnicity. Je to z důvodu, že se lze obtížněji zbavit rozdílů, které jsou viditelné a souvisí s biologickými odlišnostmi.

U každé kategorie bývá ve většinové společnosti euroamerické civilizace jedna její dimenze společensky zvýhodněna, ale jsou zde rozdíly. U rasy/etnicity je výše hodnocena bílá, z hlediska genderu muž, ale u třídy není tak jasné, jestli se jako žádoucí chápe spíše střední či vyšší třída. Jestliže třída automaticky naznačuje hierarchii, můžeme podobně hierarchicky uvažovat i o genderových a rasových/etnických rozdílech. U každé kategorie se však liší počet uvažovaných skupin a není úplně srovnatelné jejich hierarchické seřazení (např. je po bílé rase černá či žlutá?).

Průsečík nerovností

Teorie křížení, kombinace či průsečík nerovností („intersection“) byla vyvinuta ve feministické teorii a postupně je akceptována i v teorii stratifikační. Feministická teorie nejprve refleктоvala nerovnosti založené na genderu a třídě, postupně se ale s vlnou hnutí barevných žen začaly do teorií promítat i další nerovnosti dané rasou a etnicitou. Dnes je intersekcionalita součástí zahraničních (především amerických) učebnic sociologie. Teorie se rozvíjí zhruba od začátku 90. let, v českém prostředí nebyla zatím příliš uplatněna až na výjimky konkrétních studií, zejména u kombinace etnicity a genderu ve výzkumech migrantů [např. Szcepaniková 2006]. Teorii *intersection*, která je vytvářena především na americké realitě, je ovšem nutné převést do specifického českého prostoru, kde je problematické mluvit o rase a etnicitě, protože nerovnost není vždy dána odlišnou barvou pleti, ale právním postavením a odlišností kulturní, jazykovou, či ekonomickou.

Brenner [2000] chápe pojetí intersekcionality jako analytický nástroj k zaměření se na mnohorozměrné, křížící se mocenské vztahy definované rasou, třídou a genderem. Zkoumá se, jak nerovnosti ovlivňují zkušenost a identitu, zájmy a názory jedinců. Nerovnosti v kombinaci se dotýkají různých skupin odlišně. Podle Kendall [1997] mají být v sociologii třída, gender a rasa/etnicita zkoumány jako propojené systémy útlaku, které vytvářejí statusy definované protínáním.

Jak upozorňují Ferree a Hall [1996] vnesením genderu a rasy/etnicity se nemá nahradit třída jako primární dimenze nerovnosti, ale měla by se věnovat pozornost tomu, jak tyto tři procesy interagují a stratifikují přístup ke zdrojům a moci ve společnosti. Neznamená to, že třída, gender a rasa/etnicita jsou stejné ve svých důsledcích, ale je potřeba je analyzovat jako spoluurčující faktory s různým významem pro určité jedince, skupiny a

společnosti. Třída, gender a rasa/etnicita se projevují různě, protože záleží na jejich konfiguraci s ostatními.

V pojetí intersekcionality je potřeba odlišit kumulaci nerovností (tzv. aditivní model) a křížení a kombinaci třídy, genderu a rasy/etnicity. Běžně se kombinace chápe nejčastěji právě v aditivním smyslu jako dvojí či trojí útlak, kdy se ke znevýhodnění na základě třídy přidává útlak rasový/etnický a genderový (skupina chudých romských žen, případně ještě zdravotní hendikep: „černá lesba na vozíku“). Aditivní přístup tak často zkoumá dopady jednotlivých nerovností na zkušenostech jejich obětí [Andersen, Collins 1995]. V kombinaci tří nerovností lze rozlišit osm skupin podle různých typů znevýhodnění. Jsou zde marginalizovaní na základě třídy či socioekonomického postavení (dělníci, chudí obojího pohlaví), na základě rasy/etnicity (menšiny, migranti obojího pohlaví), na základě genderu (všechny ženy). Z této kombinace pak vychází nejvíce marginalizovaná skupina chudých dělnic menšinové etnicity či migrantek [West, Fenstermaker 1995].

S marginalizací se pojí diskriminace menšin a ideologické odsuzování. Menšiny jsou objektem diskriminace a znevýhodnění dominantní skupiny kvůli fyzickým a kulturním charakteristikám. Zde najdeme rozdíly mezi jednotlivými systémy nerovností. Jako minority jsou nazývány menšiny etnické, sexuální, někdy se i o ženách mluví jako o menšině, dále jsou náboženské a politické menšiny, ale u třídy se to neobjevuje. V rovině ideologického odsuzování menšinových skupin existuje rasismus a sexismus nebo jejich kombinace, které se zaměřují vůči znevýhodněným jedincům a skupinám. U třídy najdeme kromě opovrhování, výsměchu a zhnusení nad chudými či bezdomovci něco podobného ve formě třídní nenávisti, ta ale směřuje k pozitivně privilegovaným skupinám.

Kumulace nerovností může být dvojí nebo trojí. Na to existují různé studie týkající se například segregace dětí etnických minorit ve školách, život afroamerických matek samoživitelek, černých žen profesionálek atp. [Andersen, Collins 1995]. Brenner [2000] například sleduje v USA třídní rozdíly v etnických skupinách a třídní podobnosti přes etnické rozdíly. U Afroameričanek rozlišuje třídní rozdíly dělnic (nebo služek v domácnosti), střední třídy (učitelek, zdravotních sester) a elity (profesionálek). Zabývá se křížením rasy a genderu v sociálním kontaktu bílých a barevných žen buď v soukromé domácnosti (služka a její zaměstnavatelka) nebo na veřejnosti (uklízečky a jejich

nadřazené). Barevné ženy vždy dělají podřadnou, těžkou a špinavou práci. Na druhé straně ne všechny bílé ženy patří do vyšší třídy, většina pracuje a nenajímá si chůvy nebo domácí služby. Podle ní v konstrukci třídy v USA existují jen tři třídy – bílá vyšší, bílá střední třída a černá a hnědá chudina. Třída má rasové charakteristiky, takže bílá chudoba není vnímána. V české realitě podobný vztah žen odlišné rasy chybí, Romky jsou více segregované, nepracují tolik jako služebné či dělnice, ale na místo služek a chův nastupují ve stále větší míře Ukrajinky. S rostoucími migračními toky a v důsledku přesunů globalizovaného kapitálu z dřívějších průmyslových oblastí se proměňuje celosvětově i dělnická třída. Je stále více feminizovaná a etnicky různorodá (více [Kolářová 2006]). Obraz dělníka už není bílý muž, jak byl tradičně chápán [Rose 1997]. Ve studiu kombinace či průsečíku nerovností ale nejde jen o to, zabývat se „oběťmi“, znevýhodněnými skupinami, u kterých se přidávají podřazené statusy (chudé ženy z menšin), ale křížení má vliv na všechny skupiny v různých konfiguracích. Tyto tři nerovnosti je potřeba vidět jako součást struktur, které ovlivňují zkušenost a vnímání všech skupin. Třidu, gender a rasu/etnicitu je nezbytné chápat jako propojené systémy jak útlaku tak i privilegií. Tyto identitní charakteristiky mají a v interakcích se projevují i u skupin zvýhodněných, které je využívají, ačkoli se předpokládá, že bílí, muži a výše postavení si to tolik neuvědomují své postavení jako ti negativně privilegovaní. Například rodiny etnických menšin vychovávají děti tak, že si uvědomují nerovnosti, zatímco rodiny ze střední a vyšší třídy nebo bílé rodiny tolik ne. Ale gender se týká také mužů, třída i „těch nahoře“ a rasa/etnicita není jen charakteristikou menšin [Andersen, Collins 1995].

Pro rozlišení aditivního modelu a neutrálnějšího křížení by mohlo posloužit i malá odbočka k vyjasnění termínů. Přístup intersekcionality stále hovoří o nerovnostech (inequalities), ale například Payne (2000) používá termín *social division*, což se do češtiny překládá buď jako sociální rozdílnosti (Šafr 2006) nebo jako členění/kategorie (Šafr, Sedláčková 2004)³. Rozdíl mezi koncepty nerovnosti a rozdílnosti je podle Paynea ten, že nerovnosti souvisí spíše s nerovným přístupem ke zdrojům (bydlení, vzdělávání atd.), zatímco myšlenka rozdílností je širší. Vzorce nerovností mohou vyplývat ze

---

³ Blízký je i termín „sociální hranice“ (Šafr 2006). Vnímání nerovností v různých kategoriích ovlivňuje vnímání a interakční utváření symbolických a sociálních hranic.

sociálních rozdílností a jsou s nimi úzce spojeny. Pojem nerovnosti je podle mě vhodný právě tam, kde se odkazuje k znevýhodnění určitých skupin (jako právě v případě aditivního modelu křížení nerovností), ale možná právě pro uvažování o charakteristikách privilegovaných jedinců a skupin by mohl být vhodnější obecnější termín rozdílnosti či kategorie.

Přístup průsečíku tří os nerovností má také svoje nedostatky. Dokáže totiž kontrolovat jen tři pravděpodobně nejvýznamnější proměnné, (jejichž výběr však také záleží na kulturním a společenském okruhu a kontextu), ale opomíjí ostatní charakteristiky jako věk, náboženství, sexuální orientaci, fyzické handikepy či region. Uvažovat jen o třídě, genderu a rase/etnicitě znamená zjednodušení a je nutné ukazovat také na další nerovnosti. I zde se možná projevuje americký přístup, který klade důraz na rasu, což já už u nás formuluji jako rasu/etnicitu, dále je v českém prostředí možná silnější věk či generační příslušnost nebo region bydliště. Ale to ukáží až konkrétní empirické výzkumy, které otestují významnost jednotlivých proměnných.

Problém pro uplatnění přístupu křížení nerovností pro přístup sociálních distancí může znamenat i to, že intersekcionalita chápe tyto nerovnosti stejně tak strukturálně a institucionálně, jako pohledem vycházejícím z interakcí. Rozdílnosti třídy, genderu a rasy/etnicity jsou začleněné ve společenských institucích jako je rodina, práce či vzdělávání. Nejde jen o charakteristiky individuů, ale i instituce jsou utvářeny a konstruovány skrze vztahy třídy, genderu a rasy/etnicity. Tyto tři osy nerovnosti ovšem chápe jak na makro úrovni z hlediska struktur a statusů, tak i na mikrospolečenské úrovni, jak jedinci a skupiny získávají místa ve struktuře (viz [Andersen, Collins 1995; Kendall 1997]).

Diskuse a závěr

Nerovnosti třídní (socioekonomické), genderové a rasové/etnické lze zkoumat jako oddělené systémy, které mají určité podobnosti a odlišnosti (např. úroveň vztahů, souvislost s biologii a vzhledem, typ hierarchie, typ exkluze a marginalizace). Tyto systémy nerovností je ale užitečné chápat ve vzájemných kombinacích, buď kumulativně

(jako přidávání jednotlivých nerovností, tam ale vzniká problém zaměření na nejvíce utlačované a exkludované skupiny), nebo průsečíkem, kdy se v interakcích projevují u všech, i privilegovaných skupin.

V přístupu sociálních distancí se nejčastěji uvažuje o vztahu třídy, genderu a rasy/etnicity ve vzorci interakcí zaměstnaneckých nebo etnických skupin na základě partnerství, manželství a přátelství. Konkrétním příkladem empirického výzkumu může být zaměření na třídně či etnicky smíšená manželství a výběr partnera.

Kromě těchto typů vztahů navrhuji v prolnutí dvou zmiňovaných přístupů zkoumat nejen jak rozdílně muži a ženy subjektivně vnímají distance (a to už se netýká jen partnerství, ale šířeji), ale také jaké jsou subjektivní distance vůči mužům a ženám v určitých etnických nebo zaměstnaneckých skupinách. To se může projevovat například v tzv. old-boys networks v mužsky dominovaných zaměstnáních nebo v segregaci žen do domácností v určitých etnických skupinách. V rámci určité zaměstnanecké skupiny je možné zkoumat subjektivní distance k ženám (mužům) a menšinám. Nebo v rámci určité marginalizované etnické skupiny distance k ženám (mužům) nebo bohatým. Tématem tu může být například oddělené světy mužů a žen s vylučováním žen z privilegovaných činností, v chudé komunitě distance k bohatým, kteří už mohou být vnímáni jako integrovaní do majoritní bílé společnosti atp. Dále je možné věnovat pozornost tomu, jak ženy a muži různých povolání a různé etnické příslušnosti vnímají distance k druhým obecně.

Pokud bychom uplatnili přímo kombinaci nebo průsečík nerovností a zohlednili pohlaví a etnicitu u vybraných skupin zaměstnání, pak můžeme sledovat, zda jsou subjektivní distance větší například k romské metařce nebo bílému metaři atd., a jak to lidé vnímají v interakcích. Při zkoumání distancí k dále nespecifikovaným zaměstnaneckým skupinám se může projevit vliv toho, jaké skupiny podle genderu a etnicity je vykonávají. Hraje tu roli možná míra feminizace nebo „eticizace“ profese. Je pravděpodobné, že tyto charakteristiky profese degradují a lidé tak k ní obecněji mají větší distance. Případně mohou rozlišovat prestiž povolání podle jedince, který ji vykonává (učitel vs. učitelka, černoch vs. Vietnamec atd.).

Teorie intersekcionality může být pro pojetí distancí problematická v tom, že se nezaměřuje pouze na interakce, ale také na struktury. Určitým omezením může být také

orientace pouze na tři nerovnosti – třídu, gender a rasu/etnicitu, které jsou významné v místě původu této teorie (především USA), ale v jiných společenských kontextech mohou být významnější nerovnosti na základě například sexuality, místa bydliště, věku atd.

Literatura

- Andersen, M. L., P. H. Collins 1995. *Race, Class, and Gender: An Anthology*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Bottero, W. 2005. *Stratification: Social division and inequality*. New York: Routledge.
- Bottero W., S. Irwin. 2003. "Locating difference: class, 'race' and gender, and the shaping of social inequalities". *The Sociological Review*: 463-483.
- Bottero, W., K. Prandy. 2003. „Social interaction distance and stratification“ *British Journal of Sociology* 54: 177-198.
- Brenner, J. 2000. „Conclusion – Intersections, Locations, and Capitalist Class Relations: Intersectionality from a Marxist Perspective.“ 293- 324 in Brenner, J. *Women and the Politics of Class*. New York: Monthly Review Press.
- Čermáková, M. 1995. „Gender, společnost, pracovní trh“. *Sociologický časopis* 31 (1): 7-24.
- Ferree, M. M.; E. J. Hall 1996. „Rethinking Stratification from a Feminist Perspective: Gender, Race, and Class in Mainstream Textbooks“ *American Sociological Review* 61: 929-950.
- Grygar J., M. Čaněk, J. Černík. 2006. „Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí“ Praha: Multikulturní centrum Praha.
- Hirt, T., M. Jakoubek. 2006. „Situace „romských“ populací v ČR: ne-etnický výkladový model.“ In: *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové)*. Ed. Yana Leontiyeva. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Katrňák, T., M. Kreidl, L. Fónadová. 2003. „Proměna manželské volby v novém sociálním kontextu? Vývoj vzdělanostní homogamie v České společnosti v letech 1988 až 2000“. Pp. 97-123, In Mareš, P., Potočný, T. (eds.): *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal.

- Kendall, D. 1997. *Race, Class, and Gender in a Diverse Society*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kolářová, M. 2006. „Gender and Globalisation: Labour Changes in the Global Economy“, *Czech Sociological Review* 42 (6): 1241-1257.
- Laumann, E. O., L. Guttman. 1966. „The Relative Associational Contiguity of Occupations in an Urban Setting“. *American Sociological Review* 31 (2): 169-178.
- Payne, G. 2000. „Social Divisions and Social Cohesion“. In: Payne, G (ed.) *Social Divisions*. New York: Palgrave.
- Prandy, K., P. Lambert 2003. „Marriage, Social Distance and the Social Space“ *Sociology* 37 (3): 397-411.
- Rose, S.O. 1997. „Class Formation and the Quintessential Worker“. Pp. 133-166 in J. Hall (ed.) *Reworking Class*. Ithaca: Cornell University Press.
- Šafr, J., M. Sedláčková 2005. „Koncepty a indikátory sociální koheze - východiska empirických výzkumů“. Pp. 16–34 in J. Musil a kol. autorů. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Szczepaniková, A. 2006. „Studium mezinárodní migrace – co nabízí gender perspektiva?“ *Socioweb* 11/2006: 2-3.
- Šafr, J. 2006. „Symbolické a sociální hranice“. *Socioweb* 8/2006: 2-4.
- Šafr, J. 2006. „Skupina majitelů domů a nájemníků. Třídy bydlení?“. Pp. 77–101 in Šanderová J. a kol. *Nerovnosti kolem nás. Analýza utváření sociálních nerovností v každodenním životě. Pracovní texty projektu Reprodukce sociálních nerovností v podmínkách politiky rovnosti*, Praha: ISS UK FSV.
- Šanderová, J. 1998. „Co určuje postavení žen v stratifikačním systému?“ Pp. 130–158, in Tuček a kol. *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tuček, M. 2003. „Změny v sociálním složení manželských párů (vzdělanostní a socioprofesionální homogamie/heterogamie)“. Pp. 245-249, in Tuček M. a kol. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.
- West, C., S. Fenstermaker 1995. „Doing Difference“ *Gender Society* 9(1):8-37.